

ΒΕΒΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΟΡΙΑ ΣΤΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΣΗΜΕΡΑ

Α΄

Τοῦ κ. Α.Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ,
Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν

Πολὺς ὁ λόγος γιὰ τὴν ἠθικὴ καὶ τὰ θεμέλιά της σήμερα. Ὁ διάλογος γιὰ τέτοια ζητήματα ἦταν καὶ εἶναι πάντοτε ἐπίκαιρος καὶ χρήσιμος· ἰδιαίτερα μάλιστα ὅταν γίνεται στὰ πλαίσια μιᾶς πολυμεροῦς προσεγγίσεως τοῦ γενικότερου θέματος: *Βεβαιότητες καὶ ἐμπειρία τῶν ὁρίων*. Σ' αὐτὸν τὸν προβληματισμὸ συμβάλλει ἀπὸ ὀρθόδοξη σκοπιὰ καὶ τὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ.

Μερικὰ ἐρωτήματα

Πόσο στέρεες εἶναι οἱ βάσεις τῆς ἠθικῆς μας συμπεριφορᾶς; Πόσο βέβαιοι μπορεῖ νὰ εἴμαστε γιὰ τὶς ἠθικὲς ἐπιταγὲς ποὺ ἐπιβάλλουμε στοὺς ἑαυτοὺς μας ἢ ὑποβάλλουμε στοὺς ἄλλους; Ὑπάρχουν ἠθικοὶ περιορισμοὶ στὴ διαγωγή μας; Τί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ μπορεῖ νὰ περιορίζει τὴ θεμελίωση τῆς ἠθικῆς πρὸς τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη κατεύθυνση; Νὰ νομίζουμε δηλαδὴ ὅτι ὑπῆρχαν ἠθικὰ ἐρείσματα ἢ κανόνες ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχουν καὶ μία ἠθικὴ στάση νὰ μὴν δικαιολογεῖται καὶ νὰ μὴν ἐμπεδώνεται πλέον πουθενά. Τέτοια ἐρωτήματα εἶναι σήμερα συνήθη σὲ μιὰ ἐποχὴ στὴν ὁποία δοκιμάζονται ὅλες οἱ βεβαιότητες καὶ οἱ ἄνθρωποι λαμβάνουν ἐμπειρία τῶν προσωπικῶν τους ὁρίων ἀλλὰ καὶ τῶν ὁρίων τῆς γνώσης, τῆς γλώσσας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης, τῆς οικονομίας, τῆς πολιτικῆς, τῆς θρησκείας, τῆς ἠθικῆς.

Ἄς ἔλθουμε, ὅμως, καὶ σὲ ἑνὸς ἄλλου τύπου ἐρώτημα ποὺ ἀφορᾷ καὶ στὴν ὀρθόδοξη τοποθέτηση σὲ θέματα ἠθικῆς. Μέχρι τώρα τί ἦταν ἐκεῖνο ποὺ στήριζε τὸν Ἕλληνα στὴν ἠθικὴ του συμπεριφορᾶ; Γιὰ νὰ μὴν ἀναφερθῶ γενικὰ στὸν Ἕλληνα, θὰ περιορισθῶ στὸν ὀρθόδοξο Ἕλληνα ἢ κατ' ἐπέκταση στὸν Ὀρθόδοξο ἄνθρωπο. Τί καθοδηγοῦσε λοιπὸν τὸν Ὀρθόδοξο στὴ διαμόρφωση τοῦ ἥθους του, τῆς ζωῆς του καὶ στὴ συνέχεια τοῦ πολιτισμοῦ του, ἑνὸς δηλαδὴ ὀρθοδόξου πολιτισμοῦ; Καὶ πῶς αὐτὸς ὁ πολιτισμὸς διαμόρφωνε τελικὰ, –ἐπιστρέφοντας αὐτὰ ποὺ εἶχε εἰσπράξει– τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἦθος τῶν πιστῶν καὶ ὄλων ὅσοι κατοικοῦσαν στὴ συγκεκριμένη περιοχὴ ζωῆς ἀλλὰ καὶ πέραν αὐτῆς; Ὑπῆρχε, δηλαδὴ, μιὰ ἀμοιβαία περιχώρηση χριστιανικῶν ἀρχῶν καὶ πολιτιστικῶν δεδομένων ποὺ διαμόρφωνε τὸ ὀρθόδοξο ἦθος;

Ἡ ὑπαρξὴ προτύπου

Μία πρώτη πεποίθηση καὶ βεβαιότητα γιὰ τὴ θεμελίωση τῆς ἠθικῆς ξεκινάει ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς υπάρξεως ἑνὸς προτύπου τὸ ὁποῖο μιμούμεθα στὴ συνέχεια κάποιων ἄλλων ποὺ τὸ εἶχαν μιμηθεῖ πιὸ πρῖν: τὸ ἀκολουθοῦμε καὶ τοὺς ἀκολουθοῦμε. Ἡ ἔμφαση ποὺ δίνει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος λέγοντας «μιμηταὶ μου γίνεσθε καθὼς καγὼ Χριστοῦ» (Α΄ Κορινθίους ια΄ 1) ἐπιτάσσει στοὺς πιστοὺς αὐτὴν τὴν ἀκολου-

θία και καθιερώνει μία ίδιου τύπου «ἀποστολική διαδοχή». Οί γενεές διαδέχονται ἢ μία τὴν ἄλλη ἀκολουθώντας τὰ ἴχνη στὸ δρόμο ποὺ χάραξε ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς και πραγματοποιώντας τὸ πρότυπο στὴν ἴδια τους τὴ ζωὴ ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ἡ μίμηση τοῦ προτύπου δὲν εἶναι κάτι τὸ γενικὸ και ἀόριστο ἢ στὸν τύπο ἐνὸς «σταδίου τοῦ καθρέπτη», ὅπου ὅ,τι βλέπω κάνω. Καθορίζεται ἀπὸ ἓνα σύνολο ὀδηγητικῶν ἐντολῶν ποὺ ἡ τήρησή τους ἀποκαλύπτει σιγὰ σιγὰ τὸν κρυμμένο Κύριο και μορφώνει ἐν ἡμῖν τὸν Χριστὸν (πρὸβλ. Γαλάτας δ' 19). Αὐτὴ ἡ τήρηση τῶν ἐντολῶν φανερώνει τὴν ἀγάπη μας γι' Αὐτὸν και μᾶς ὀδηγεῖ σὲ ἀγαπητικὴ κοινωνία με τὴν Ἁγία Τριάδα και τοὺς ἀδελφούς μας ἐν Κυρίῳ. Πρόκειται γιὰ μία διαδικασία ταυτοποιήσεως (ταυτοποιητικὴ λειτουργία) και μεταφορᾶς.

Ἀγαπητικὴ κοινωνία

Ἡ ἀγάπη, ποὺ εἶναι ἡ βάση αὐτῆς τῆς ἀγαπητικῆς κοινωνίας, ἐνεργεῖται και τίς ἐνεργειές της τίς γνωρίζουμε κατὰ τρόπο ἐμπειρικό-ἐνεργητικό αὐτῆς τῆς ἀγάπης, ποὺ νὰ περικλείει βασικὲς και θεμελιώδεις ὄψεις (δείκτες), οἱ ὁποῖες νὰ μποροῦν νὰ ὑλοποιηθοῦν στὴν καθημερινὴ πρακτικὴ τῶν διανθρωπίνων σχέσεων. Ἐνα τέτοιο ὄρισμὸ ἀγάπης τολμοῦμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι τὸν προσφέρει ὁ ὕμνος τῆς ἀγάπης τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, στὴν Α' πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολή (ιβ' 31 - ιδ' 1).

Ἄν θελήσουμε τώρα νὰ ἀναλύσουμε προσεκτικὰ τὸν ὄρισμὸ αὐτὸ θὰ διαπιστώσουμε γνωρίσματα (δείκτες) τῆς ἀγάπης, ποὺ εἶναι δυνατὸ νὰ ἀναχθοῦν σὲ ὁμάδες και κατηγορίες ποὺ διακρίνονται ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη. Διαφοροποιοῦνται, δηλαδή, σὲ ἐπὶ μέρους στάσεις ἀγάπης, ποὺ κάθε μιά τους μᾶς προσανατολίζει πρὸς συγκεκριμένη και διαφορετικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ ἄλλου ἀτόμου, ὅπως γιὰ παράδειγμα:

α) Μὲ μετάθεσή μας στὴ θέση του γιὰ νὰ συγχαίρουμε με τὴν πρόοδο ἢ νὰ μὴ χαίρομαστε με τὴν ἀδικία ποὺ γίνεται εἰς βάρος τῶν ἀγαπημένων προσώπων.

β) Μὲ τὴν ἀνάδειξη και τὴν προβολή του σὲ μία ἑτεροκεντρικὴ κατεύθυνση ἀπὸ μέρους μας, κατὰ τὴν ὁποία συγκεντρώνουμε τὴν προσοχή μας σ' αὐτὸν και ἐπιζητοῦμε τὸ καλὸ του. Ἐφόσον ἡ προσοχή μας εἶναι στραμμένη πρὸς τὸν ἄλλο και τὴν προβολή του δὲν ὑφίστανται περιθώρια ἐπάρσεως και ἐπιδείξεως ἀνωτερότητας, ζήλειας ἢ φθόνου.

γ) Μὲ τὴν ἀποδοχή τοῦ ἄλλου στὴν ἐλλειμματικὴ και ὑπολειπόμενη διάσταση τῆς συμπεριφορᾶς και τοῦ εἶναι του. Τότε, ὄχι μόνο μακροθυμοῦμε, ὑπομένουμε, καλύπτουμε καταστάσεις ποὺ ἀνάγονται στὸ παρελθόν ὄχι μόνο δὲν λαμβάνουμε ὑπόψη τὸ κακὸ ποὺ ὁ ἄλλος προξενεῖ γιὰ νὰ ρυθμίσουμε τὴ στάση μας τώρα, ἀλλὰ ἐμπιστευόμαστε και ἐλπίζουμε στὸ μέλλον τοῦ ἀγαπημένου προσώπου.

Συγκεντρωμένα ὅλα τὰ κατὰ θετικὸ ἢ ἀρνητικὸ τρόπο διατυπωμένα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς ἀγάπης συνοψίζονται σὲ δύο ρήματα, ποὺ τὸ καθένα ἐγκαινιάζει ἓνα πρόγραμμα ζωῆς: ἡ ἀγάπη «χρηστεύεται», ἡ ἀγάπη «οὐκ ἀσχημονεῖ» πράττει, δηλαδή κάθετι ποὺ εἶναι ἀγαθὸ και ἀποφεύγει κάθετι τὸ ἀσχημονεῖ. Ἡ ἀγάπη αὐτὴ ὀδηγεῖ, ὅπως διαπιστώσαμε, σὲ στάσεις και δράσεις ὑποδοχῆς και ἐν γένει φιλοξενίας ἀνάλογες ἐκείνων ποὺ προτείνει ἡ οὐμανιστικὴ ψυχολογία ὅπως τῆς κατανόησης, ἀνοχῆς, σεβασμοῦ και παραδοχῆς. Στηρίζει δηλαδή σχέσεις ποὺ προϋποθέτουν και βασίζονται στὴ συγχώρηση και οἰκοδομοῦν ἓναν πολιτισμὸ τῆς συγγνώμης.

Οἱ ἀρετὲς καὶ ὁ οἶκος τῆς ψυχῆς

Ἄν ὁ ὕμνος τῆς ἀγάπης εἶναι μία στέρεη καὶ βέβαιη βάση διαμορφώσεως ἡθους, ἐξίσου διαμορφωτικὲς ἡθους εἶναι ἐκεῖνες οἱ ἀρετὲς ποὺ συμβάλλουν στὴν οἰκοδόμηση τοῦ οἴκου τῆς ψυχῆς. Ἐδῶ βρισκόμαστε σ' ἓνα εἶδος συμπεριφορῶν ποὺ διαμορφώθηκαν καὶ ἀναπτύχθηκαν ἰδιαίτερα στοὺς ἀσκητὲς καὶ τοὺς μοναχοὺς χωρὶς νὰ ἀποτελεῖ καὶ ἀποκλειστικὴ τους ἰδιαιτερότητα. Μιλάμε γιὰ ἐκεῖνες τὶς ιδιότητες ποὺ ὄχι μόνο μποροῦν νὰ συμβάλουν στὴν ἀτομικὴ μας πνευματικὴ πρόοδο ἀλλὰ μποροῦν ν' ἀξιοποιηθοῦν στὴν ὑγιή οἰκοδόμηση διανθρωπίνων σχέσεων μεταξύ κοινωνιῶν καὶ κρατῶν. Τὶς ἀναπτύσσει ὁ Ἀββᾶς Δωρόθεος μὲ τρόπο ἀριστοτεχνικό. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ὅμως ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ εὐρηματικότητά μας καὶ τὴ διάθεσή μας νὰ ἐργαστοῦμε πολυεπίπεδα. Ἔτσι γιὰ νὰ χριστεῖ ἓνα σπίτι χρειάζεται νὰ ὑπάρχει τὸ θεμέλιο, ποὺ στὴν προκειμένη περίπτωση εἶναι ἡ πίστις. Θὰ χρειαστοῦν ὅμως καὶ λίθοι ποὺ εἶναι ἡ ὑπακοή, ἡ μακροθυμία, ἡ ἐγκράτεια, ἡ συμπάθεια, ἡ κοπὴ θελήματος, ἡ πραότητα. Ἄλλ' αὐτὲς οἱ πέτρες γιὰ νὰ στηριχτοῦν χρειάζονται καὶ γωνιές ποὺ εἶναι ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ ἀνδρεία. Δὲν ἀρκοῦν μόνο οἱ γωνιές πρέπει ἢ μιὰ πέτρα γιὰ νὰ δέσει μὲ τὴν ἄλλη νὰ μπεῖ ἀνάμεσά τους καὶ πληρὸς (λάσπη) ποὺ εἶναι ἡ ταπεινὼση. Ἄλλ' ἀπαιτοῦνται καὶ ἱμαντώματα (σενάκια) ποὺ τὰ ἀποτελεῖ ἡ διάκρισις. Ἔτσι ὥστε ἡ οἰκοδομὴ νὰ δεχθεῖ τὴ στέγη ποὺ εἶναι ἡ ἀγάπη. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ περιστεφανώσουμε τὸ δῶμα μὲ ταπεινὼση γιὰ νὰ μὴ πέσουν κάτω τὰ παιδιά, δηλαδὴ οἱ λογισμοὶ ποὺ γεννιοῦνται στὴν ψυχὴ. Γιὰ νὰ τὰ καταφέρουμε ὅλα αὐτὰ δὲν χρειάζονται μόνο τὰ ὑλικά ποὺ μέχρι τώρα ἀναφέραμε. Χρειάζεται κι ὁ οἰκοδόμος νὰ εἶναι τεχνίτης καὶ νὰ γνωρίζει τί κάνει.

Θὰ ἦταν πολὺ ἐνδιαφέρον νὰ βλέπαμε πῶς ὅλες αὐτὲς οἱ ἀρετὲς θὰ μπορούσαν νὰ βροῦν τὴν ἐφαρμογὴ τους στὶς σχέσεις μεταξύ τῶν κρατῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσῆς καὶ τῶν ὑπολοίπων ποὺ συναλλάσσονται μὲ αὐτήν.

Λογισμοὶ καὶ πάθη

Βοήθεια γιὰ τὴν οἰκοδόμηση ἑνὸς ἡθους συνιστοῦν αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε στὴν πνευματικὴ παράδοση τῶν Εὐαγγελίου, Κασσιανοῦ, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου κακίαι καὶ πάθη τῆς ψυχῆς ποὺ εἶναι

πρὸς ἀποφυγὴν. Καὶ αὐτὲς δὲν περιορίζονται στὸ ἀτομικὸ ἀλλ' ὑπερβαίνουν καὶ διαβαίνουν στὸ (διά) προσωπικὸ καὶ κοινωνικὸ.

Τὰ πάθη ἀπὸ μία γενικὴ ἄποψη ἐμφανίζονται ὡς ἐσωτερικὲς δυνάμεις ἢ κινήσεις τῆς ψυχῆς. Τὰ πάθη καθ' ἑαυτὰ δὲν εἶναι κακά. Μποροῦν νὰ μεταμορφώνονται σὲ κακὰ ἢ ἀγαθὰ σύμφωνα μὲ τὴ χρῆση ποὺ κάνει τὸ ἄτομο. Οὐσιαστικὰ ἀφοροῦν σὲ μιὰ διάθλαση τῆς ἐπιθυμίας στὴν ψυχοσωματικὴ τῆς ἐνεργοποίηση.

Δὲν προτιθέμεθα νὰ διαγράψουμε τὴν ἱστορία καὶ τὴ γένεση αὐτῶν τῶν πονηρῶν λογισμῶν καὶ τῶν παθῶν τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς (ἑπτὰ ἢ ὀκτῶ) διέφερε ἀνάλογα μὲ τὶς ἐποχὲς καὶ τὰ συνέχων μάλιστα καὶ μὲ τὰ ἑπτὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα. Στὴν ἀντίληψη τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας οἱ ἀρετὲς ἐκπροσωποῦσαν τὴ θετικὴ πτυχὴ αὐτοῦ ποὺ τὰ πάθη παρουσίαζαν τὴν ἀρνητικὴ. Ἐὰν τὰ πάθη συνιστοῦν μιὰ παθολογία τοῦ ἀτόμου, οἱ ἀρετὲς ἀποκάλυπταν μιὰ κάποια ὑγεία καὶ τὴν πορεία πρὸς τὴν τελειότητα.

Τὰ ὀκτῶ πάθη ἢ οἱ ὀκτῶ πονηροὶ λογισμοὶ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: ἡ γαστριμαργία, ἡ πορνεία, ἡ φιλαργυρία, ἡ λύπη, ἡ ὀργή, ἡ ἀκηδία, ἡ κενοδοξία καὶ ἡ ὑπερηφανία. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας διακρίνουν τοὺς διαφόρους βαθμοὺς εἰσχωρήσεως ἑνὸς κακοῦ λογισμοῦ στὴν καρδιά ὅπως τὴν προσβολή, τὸν συνδυασμὸ, τὴ συγκατάθεση, τὴν πάλη, τὴν αἰχμαλωσία καὶ τὸ πάθος ποὺ εἶναι ἡ δραστηριοποίηση τοῦ λογισμοῦ. Μιὰ ἔννοια ποὺ ἐπανερχεται συχνὰ στὴν πνευματικὴ φιλολογία εἶναι ἐκεῖνη τῆς ἀπαθείας. Ἡ ἀπάθεια «δὲν συνίσταται στὸ νὰ μὴν αἰσθάνεσαι τὰ πάθη ἀλλὰ νὰ μὴν τὰ ἀποδέχεσαι» (Ἰσαὰκ ὁ Σύρος). Τὰ πάθη ἐταξινομοῦντο συνήθως σύμφωνα μὲ τὴν τριμερὴ διαίρεση τῆς ψυχῆς.

Θὰ παρουσίαζε ἐνδιαφέρον νὰ βλέπαμε αὐτὰ τὰ πάθη ὄχι μόνο πῶς εἰσέρχονται καὶ διαμορφώνονται στὸν καθένα μας ἀτομικὰ ἀλλὰ καὶ πῶς διαπλέκονται στὴ σημερινὴ μας κοινωνικὴ πραγματικότητα καὶ συνιστοῦν περίπου αὐτὸ ποὺ ὁ Konrad Lorenz ὀνομάζει ὀκτῶ θανάσιμα ἁμαρτήματα τοῦ πολιτισμοῦ μας.

Τὸ ἐρώτημα εἶναι πῶς αὐτὰ τέλος πάντων τὰ ἑπτὰ ἢ ὀκτῶ θανάσιμα ἁμαρτήματα μποροῦν νὰ μᾶς ὀδηγήσουν στὰ ἑπτὰ ἀναστάσιμα θαύματα στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ὁ ποιητὴς (Γ. Θέμελης).

(Συνεχίζεται)

Β' Πολιτιστικός μεταβολισμός

Τὸ ἦθος, λοιπόν, τοῦ ὀρθόδοξου χριστιανοῦ ἐμπνέεται ἀπὸ ἓνα τρισὸ σχῆμα: τῆς ἀγάπης, τῆς καλλιέργειας τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀποφυγῆς τῆς κακίας καὶ τῶν παθῶν· ἔτσι ὅπως μπορέσαμε νὰ τὸ ἀναπτύξουμε στὸ προηγούμενο τεῦχος. Αὐτὰ ὅλα δὲν στοιχειοθετοῦνται ὅπως εἶπαμε μόνο σὲ ἀτομικὸ ἐπίπεδο ἀλλὰ καὶ σὲ διαπροσωπικὸ καὶ κοινωνικὸ. Ὑπάρχει ἓνας μεταβολισμὸς πολιτιστικὸς σὲ ἓνα ἦθος καὶ μία στάση, ἓνα τρόπο ζωῆς. Οἱ βασικὲς σταθερὲς πού ἀναπτύξαμε προδιαθέτουν σὲ στάσεις ζωῆς καὶ μεταφράζονται στὸν καθη-

ῦπόψη του τὸ σύνολο τῶν ψυχοσωματικῶν λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρώπου. Καμιά φορὰ πρέπει νὰ παραδεχθῶμε, ὅτι ἡ καρδιά ἔχει λόγους πού τὸ λογικὸ μας ἀγνοεῖ (Πασκάλ).

α. Σὲ πρόσφατη συζήτηση γιὰ τὴν καύση τῶν νεκρῶν ἢ πλειονότητα τοῦ ἑλληνορθόδοξου πληθυσμοῦ δὲν δέχεται τόσο τὰ οικονομικο-τεχνικὰ καὶ περιβαλλοντικὰ ἐπιχειρήματα πού προβάλλονται γιὰ τὴν καθιέρωσή της. Παραμένει στὴν ἀντίληψη πού ἡ Ἐκκλησία του τὸν διδάσκει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος πλάσθηκε ἐκ χοῦς καὶ μὲ τὴν πνοὴ ζωῆς πού τοῦ ἐμφυσήθηκε στὸ πρόσωπο ἐγένετο εἰς ψυχὴν ζῶσαν καὶ ὄντας γῆ εἰς γῆν ἀπελεύσεται καὶ ἐκεῖ θά

ΒΕΒΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΟΡΙΑ ΣΤΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΣΗΜΕΡΑ

Τοῦ κ. **Α.Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ**, Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν

μερινὸ βίον σὲ διαγωγή. Αὐτὴ ἡ διαγωγή ἔχει διαμορφωθεῖ στὴ διάρκεια ἑνὸς μακροῦ χρονικοῦ διαστήματος καὶ συνεχίζεται καὶ σήμερα ἔχοντας πίσω της μία μακραίωνη παράδοση. Κοιτάζοντας πρὸς τὰ πίσω βλέπουμε τίς βυζαντινὲς καταβολὲς τοῦ ὀρθόδοξου χριστιανοῦ τὸν ὁποῖον ἢ Ὁρθοδοξία στήριζε καὶ στὴ διάρκεια τῆς τουρκοκρατίας καὶ τὸν στηρίζει ἀκόμη καὶ σήμερα. Ὁ νεοέλληνας συμπεριφέρεται διαποτισμένος ἀπ' αὐτὴν τὴν παράδοση πού τοῦ προσφέρει μία σφαιρικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸν κόσμον. Σὲ ζητήματα ἐκσυγχρονισμοῦ δὲν μπορεῖ νὰ πεισθεῖ μόνο ἀπὸ λογικὰ ἐπιχειρήματα. Πρέπει νὰ λειτουργήσῃ ἑνὸς εἰδικοῦ τύπου «συναισθηματικὴ νοημοσύνη», αὐτὸ πού θὰ μπορούσαμε νὰ ὀνομάσουμε στὴν παράδοσή μας «νοῦς ἐν καρδίᾳ». Γιὰ νὰ λειτουργήσῃ, δηλαδή, ὁ νοῦς πρέπει νὰ λάβει

περιμένει τὴν ἀνάσταση (Γένεση β' 7· γ' 19). Ὅπως ὁλόκληρος πολιτισμὸς γύρω ἀπὸ τὸν σεβασμὸ τῶν νεκρῶν καὶ τῶν ὑπολοίπων τους, ὑπολοίπων τοῦ καθενὸς ἀλλὰ καὶ τῶν λειψάνων τῶν ἀγίων ἔχει ἀναπτυχθεῖ. Στηρίζεται στὴν Ἁγία Γραφή καὶ στὴ διδασκαλία τῶν Πατέρων καὶ ἔχει θεμελιώσει μιὰ πολιτιστικὴ κληρονομιά καὶ ἓνα σύνολο αὐτονοήτων. Τί εἶναι ὅμως ὁ πολιτισμὸς ἄλλο ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν αὐτονοήτων κανόνων καὶ ἀξιῶν μᾶς συγκεκριμένης κοινωνίας;

β. Ἔτσι, γιὰ τὸν Ἕλληνα ὀρθόδοξο – πού ἔχει τὸ αἶσθημα ὅτι φιλοξενεῖται σ' ἓνα κόσμον πού ἀνήκει στὸ Θεὸ– εἶναι αὐτονόητο νὰ φιλοξενεῖ κι ὁ ἴδιος μὲ τὴ σειρά του ὅποιον τοῦ ζητάει φιλοξενία στὴ χώρα του καὶ ταυτόχρονα νὰ τὸν προστατεύει. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἢ στάση συνόλου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ

στήν περίπτωση τοῦ Κούρδου ἡγέτη Ὅτσαλάν. Ἀνεξαρτήτως πολιτικῶν χειρισμῶν καὶ ἀδέξιων πρωτοβουλιῶν μὴ κυβερνητικῶν παραγόντων ὑπῆρξε πάνδημος κατακραυγὴ ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεως ὅταν πέρασε στήν κοινὴ γνώμη ἢ ὑποψία ὅτι πιθανὸν νὰ ἦταν ἠθελημένη ἢ παράδοση τοῦ Κούρδου στοὺς Τούρκους. Ὁ Ἕλληνας δὲν μπορούσε νὰ ἀντέξει τὴν ἐνοχὴ ὅτι ἔστω καὶ ἄθελά του συνέβαλε σὲ μία παράδοση-προδοσία.

γ. Τὶς ἴδιες ἀντιδράσεις εἶχαμε ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων καὶ στήν περίπτωση τοῦ σερβικοῦ λαοῦ. Εἶναι, ἀλήθεια, ὅτι οἱ Ἕλληνες συμπαραστάθηκαν στοὺς Σέρβους ἔχοντας τὸ αἶσθημα ὅτι συμπαραστέκονται σ' ἓναν ἀδελφὸ καὶ φίλο ὀρθόδοξο λαό. Τὸ βαθύτερο κίνητρο, ὅμως, ἦταν περισσότερο τὸ μέγεθος τῆς ἀδικίας πού αἰσθανόντουσαν ὅτι γίνεται ἀπέναντι σ' αὐτὸν τὸν λαὸ καὶ ὄχι ἡ ἔλλειψη πληροφοριῶν γιὰ τὸ τί πραγματικὰ συνέβαινε στὸ Κοσσυφοπέδιο. Εἶχαμε συνείδηση ὅτι κι ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ γινόντουσαν ἀσφαλῶς ἀδικίες καὶ κατεπατοῦντο ἀνθρώπινα δικαιώματα γιὰ τὰ ὁποῖα εἶναι ἰδιαίτερα εὐαίσθητος ὁ λαὸς ὁ ἑλληνικὸς. Αὐτὸ πού προκάλεσε τὴν ἀντίδραση καὶ τὴν μῆνη τοῦ Ἕλληνα, ὄχι μόνο ἐναντίον τῶν «συμμάχων» ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεώς του, ἦταν τὰ ἐπιχειρήματα πού χρησιμοποιήθηκαν γιὰ νὰ δικαιολογήσουν ἓναν «δίκαιο» πόλεμο μὲ ἀδικίες.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο οἱ Ἕλληνες ἔμαθαν πολὺ καλὰ ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους, κατὰ τὴ διάρκεια μακροχρόνιων πολιτιστικῶν ἀνταλλαγῶν, τί σημαίνει ἡ ρῆση τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου «*summum jus, summa injuria*» (ἡ ὑπερβολικὴ δικαιοσύνη συνιστᾷ ὑπερβολικὴ ἀδικία). Καὶ ἐν προκειμένῳ εἶχαν πλήρη συνείδηση τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου ὅτι «ἐὰν μὴ περισσεύῃ ἡ δικαιοσύνη αὐτῶν πλεῖον τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εισέλθωσιν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν» (Ματθαίου ε', 20). Σ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα τοποθετήθηκαν καὶ ἔπραξαν ἀνάλογα καὶ σ' ἓνα μεγάλο βαθμὸ δικαιώθηκαν κιόλας ἐκ τῶν ὑστέρων.

δ. Σκιαγραφώντας τὴν φυσιογνωμία τοῦ νεοέλληνα ἔτσι ὅπως εἶναι διαποτισμένος ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση θὰ πρόσθετα μερικὰ ἀκόμα χαρακτηριστικά του μὲ πρῶτο τὴν εὐθύτητά του. Στὶς μέχρι τώρα συναλλαγές του ὁ λόγος του ἦταν συμβόλαιο. Στηριγμένος στὸ εὐαγγελικὸ τὸ ναι νὰ εἶναι ναι καὶ τὸ ὄχι νὰ εἶναι ὄχι (Ματθαίου ε', 37), ἀρκεῖτο στὸ νὰ δώσει λόγο εἴτε γιὰ νὰ κλείσει δουλειὰ εἴτε γιὰ νὰ παντρευτεῖ εἴτε σὲ ἄλλες περιπτώσεις τοῦ καθημερινοῦ του βίου. Δὲν μπορούσε νὰ πάρει πίσω τὸ λόγο του. Ὁ λόγος αὐτὸς ἐπιβεβαιωνόταν καὶ μὲ τὸ δόσιμο τοῦ χειροῦ. Σήμερα γενικὰ ἐκεῖνο πού μᾶς φοβίζει εἶναι ὅτι καὶ ἡ ὑπογραφή παίρνεται πίσω, ἀλλὰ καὶ κινούμεθα ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτὰ πού ἔχουμε ὑπογράψει, διαφορετικὰ ἀπ' αὐτὰ πού ἔχουμε ὑποσχεθεῖ.

Τὰ νέα σύνορα

Σὲ ὅλα αὐτὰ κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ ὀρθόδοξου ἦταν ὅτι εἶχε ἐπίγνωση τῶν ὁρίων του, κάτι ποὺ τὸν προφύλασσε ἀπὸ τὴν ὕβρη. Ξεπερνοῦσε τὰ ὅριά του μόνο μὲ τὴν ἀγιότητα ποὺ ἐπιτυγχάνει αὐτὴ τὴν ὑπέρβαση μὲ τὴν δύναμη ἐξ ὕψους. Ἔτσι δὲν ἐνωθε ἀυτονομημένος καὶ ἄρα ξένος καὶ μόνος. Ἐχοντας ἐμπειρία τῶν ὁρίων του ἀναζητοῦσε βοήθεια ὅπου καὶ ὅταν τὴν χρειαζόταν ἀπὸ τὸ Θεὸ καὶ τοὺς ἀνθρώπους καὶ αἰσθανόταν μέλος τῆς νέας ἀνθρωπότητας καὶ φιλοτιμεῖτο νὰ προσδεύει ὑποχωρώντας καὶ ἀφήνοντας τοὺς ἄλλους νὰ προηγοῦνται καὶ νὰ προτιμῶνται περισσότερο ἀπ' αὐτόν.

Ἡ ἰδανικὴ ὁμως περιγραφή τοῦ ὀρθοδόξου ἦθους καὶ τῆς θεμελιώσεώς του δὲν πραγματοποιεῖται ἀπρόσκοπτα. Καὶ γιὰ τὸ συγκεκριμένον ἄνθρωπος ἔχει τὰ δικά του ὅρια, τὶς δικές του δυνατότητες, τὰ ἐμπόδια ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν ἑαυτό του ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πνευματικὲς δυνάμεις ποὺ τὸν ἀντιμάχονται. Τὰ ἐμπόδια ὁμως προέρχονται καὶ ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμον καὶ ἀπὸ τὴν κοινωνία, ἀπὸ ἰδεολογίες ποὺ ἔχουν ἄλλη νοοτροπία καὶ ἀντίληψη γιὰ τὴ στήριξη τῆς ἠθικῆς. Κάτι ποὺ γιὰ τὸν ἓνα εἶναι ἠθικὸ γιὰ τὸν ἄλλο εἶναι ἀδιάφορο ἢ καὶ ἀνήθικο. Διαμορφώνονται κανόνες ζωῆς καὶ ἀξίες ἀντιφατικές. Ὅλοι δὲν πρεσβεύουν τὰ ἴδια καὶ ὁ ἄλλος δὲν αἰσθάνεται ὑποχρεωμένος νὰ σεβαστεῖ καὶ νὰ τηρήσει τὰ πιστεύω τοῦ ἄλλου.

Τὸ ζήτημα εἶναι πῶς θὰ φθάσουμε σ' ἓνα ἐλάχιστον βεβαιότητων γιὰ νὰ διευθετήσουμε τὸ μέχρι ἐκεῖ καὶ μὴ παρέκει, τὰ ὅρια πέραν τῶν ὁποίων δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποχωρήσουμε σὲ ἀπαιτήσεις τῶν ἄλλων ἢ οἱ ἄλλοι σὲ ἀπαιτήσεις μας. Ἐδῶ χρειάζεται μίαν συμφωνία ὅπου θὰ λαμβάνεται ὑπόψη τὸ δίκαιον τοῦ ἀσθενέστερου καὶ ὅπου τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου νὰ μὴν εἶναι τὸ ἰσχύον. Νὰ γίνῃ σεβαστὴ ἡ ποικιλία καὶ νὰ ἀπεμποληθεῖ ὁ φανατισμὸς ποὺ θὰ θεωρεῖ τὴν ποικιλία ὡς ἀλλοτριότητα καὶ ἄρα ἐχθρική καὶ ἐπικίνδυνη.

Ἡ Ὀρθοδοξία, ἔχοντας ἀπέραντον σεβασμὸ πρὸς τὴν ἐλευθερία, τὴ μοναδικότητα καὶ τὴν ἰσότητα τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου, μπορεῖ, μὲ τὴν πρόταση εἰρήνης ποὺ κάνει καὶ τὸ αἶσθημα δικαιοσύνης καὶ σεβασμοῦ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων ποὺ διακηρύττει, νὰ θέσει τὰ θεμέλια γιὰ τὴν οἰκοδόμησιν ὁρίων ποὺ δὲν θὰ ἀπο-κλείουν ἀλλὰ θὰ περι-κλείουν. Σύνορων ποὺ δὲν θὰ ἐξορίζουν ἀλλὰ ποὺ θὰ προσκαλοῦν νὰ τὰ εἰσέλθουμε μὲ ὅλο τὸ σεβασμὸ τοῦ διαφορετικοῦ καὶ τῆς τηρήσεως τῶν ἀποστάσεων, ποὺ βοηθαίει στὸ νὰ μὴν ἀσφυκτιοῦμε καὶ νὰ μὴν συγκρουόμεθα. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο μπορούμε καὶ διατηροῦμε τόσο τὶς βεβαιότητές μας ὅσο καὶ στεκόμαστε μεθόριον στὴ διαμόρφωσιν τῶν θεμελίων τῆς ἠθικῆς μας καὶ τοῦ ἠθους μας.